

4-aastaste kõne ja selle arendamine

HÄÄLDAMINE

- Laps kasutab oma kõnes tuttavaid 2-3-silbilisi sõnu õiges vältes ja silbistruktuuris.
- Hääldeb sõnades õigesti lihtsamatest häälikutest koosnevaid konsonantühendeid (nt *-nt, -lt, -mp* jne).
- Kõne tajumise osas suudab laps eristada kõlalt sarnaseid sõnu, mis erinevad hääliku või vältekandja poolest (*kokk – kukk, kook – kokk*).

Arendamine

- Soovitav on erivältele sõnapaaride hääldamine (kõne rütmi tunnetamine, ettevalmistus lugema ja kirjutama õppimiseks): *tibu-tipu; tibu-tippu; kari-Kaari; male-maale*.
- Harjutada 1-2-silbiliste sõnade hääldamist, mis sisaldavad erinevaid konsonantühendeid, sh ühendid on sõnas eri kohas – sõna alguses, lõpus ja keskel: *trumm, kartul, tort*. Seda tööd võib üles ehitada nt papagoimänguna (*oleme täna papagooid ja kordame kõike järlee, mida ... ütleb*).
- Harjutada pikemate 3-5-silbiliste häälikuühendita sõnade hääldamist.

Eelnimetatud kahe harjutuse puhul võib kasutada ka nõ pseudosõnu (mängusõnu), st selliseid sõnu, mida eesti keeles olemas pole (*trimm, tremm, trõmm; tetita, pipupo, pataka*).

- Õpetada/harjutada hääldusvigade märkamist ja parandamist teiste kõnes: *Kas ma ütlen pildi kohta õigesti: pluuni sabaga lebane jooksis metta (pruuni sabaga rebane jooksis metsa)*. Teiste kõnes vigade märkamine soodustab tähelepanu pööramist ka oma kõne õigsusele. Alustada tuleks ühe veaga lauses.

SÕNAVARA

- Laps mõistab ja kasutab kõnes nii üld- kui ka liiginimetusi (nt *kuusk, kask – puud; tuvi, kajakas – linnud; taks, puudel - koerad*).
- Laps märkab ja nimetab detaile (nt *nõo osad: ripsmed, kulmud, lõug*). Kasutab kõnes objektide osade/detailide nimetusi (*käpad, saba, rool*).
- Kasutab kõnes mõningaid liitsõnu (*tutimüts, kelgumägi*) ja tuletisi (*täpiline, laulja, jooneline, mahlane*).

Arendamine

- Jätkata tuleks rühmitamisülesannetega, rühmitusalus võib olla pisut raskem (nt loomade elukoht; toa- ja köögimööbel). Vältida tuleks alati samasuguseid rühmitusalususeid (loomad, linnud, riided). Paralleelselt allrühmadesse jaotamisega ehk sõna tähenduse

konkretiseerimisega (*loomad – väiksed, suured, elavad kodus, metsas*) ühendatakse rühmi ehk üldistatakse sõnade tähendust (*mütsid, rätik, kaabu – pannakse pähe; kleit, seelik – tüdrukute riided; püksid, pluus – poiste ja tüdrukute riided. Kõik kokku – riided*).

- Sõnamoodustusoskuse arendamiseks võib mängida uute sõnade leiutamise mängu (nt *Vaata, millise puu ma joonistasin. Puu otsas kasvavad pliiatsid. See on pliiatsipuu. Milliseid puid võib veel mängult olla? Pallipuu, kahvlipuu jne.*).
- Detailide nimetuste ja omadussõnade mõistmise ning kasutamisoskuse kujundamiseks võib kasutada piltide ja joonistuste täiendamist, võrdlemist (*pikad mustad patsid, lühikesed heledad juuksed; ümmargune/kandiline nägu*).
- Kujutluste loomisele sõna tähendusest praktilise tegevuse ja näitvahendite abil lisandub verbaalne selgitus, mille kasutamine selles vanuses on siiski piiratud (abstraktsemate sõnade puhul; nt *Poiss häbeneb – ta ei öelnud emale, et tema võttis õe kommid ära. Emal on kurb meel, õel on kurb meel. Poiss käitus halvasti. Poiss tunneb ennast halvasti, tal on häbi.*).

GRAMMATIKA

- Laps kasutab kõnes eri tüüpi lihtlauseid, sh koondlauseid (lihtlause, mis sisaldab korduvaid lauseliikmeid, nt *Ema ostis poest saia, leiba ja piima*).
- Kasutab kõnes lihtsamaid suhteid väljendavaid rindlauseid, kasutades sidendeid *ja, ja siis, aga*. Rindlause on lihtlause, mille osalause vahel on rinnastav seos, st nad on süntaktiliselt suhteliselt võrdväärsed. Osalused on ühendatud sidenditega või asetsevad lihtsalt kõrvuti. Nt *Me läheme emmega poosi ja õde tuleb ka. Siimul on sinine auto, aga minul on punane. Magame ära ja siis tulebki sünnipäev*.
- Kasutab kõnes õigesti tegusõna lihtmineviku vorme (nt *sõitis, laulsid*).

Arendamine

- Suunata last väljendama oma soovi võimalikult täpselt (nt Laps: *Tahan nukuga mängida*. Täiskasvanu: *Kas sa tahad väikse nukuga mängida? Või annab lapsele vale nuku*. Laps: *Ei, suurega*. Täiskasvanu: *Ahhaa, sa tahad selle suure nukuga mängida*).
- Laiendatud lihtlause ja koondlause moodustamise õpetamiseks sobib lisaks tavapärasele küsimuste esitamisele kasutada baaslausete ühendamist ja sisestamist, toetudes aplikatsioonidele ja kasutades tegelasi (nt lühike poiss Mikk ja pikk poiss Mihkel, kellest üks räägib lühikeste, teine pikkade lausetega. Mikk: *Kass on laua peal* (pilt). *Kass magab. Kass on kollane* (kassi aplikatsioon asendatakse kollasega). Mihkel: *Kollane kass magab laua peal*).
- Analoogiliselt saab õpetada koondlause moodustamist: Mikk: *Orav istub puu otsas* (pilt). *Tihane istub puu otsas* (aplikatsioon). Mihkel: *Orav ja tihane istuvad puu otsas*.

- Tuleks harjutada ruumisuhteid väljendavate tagasõnade *ees, taga, juures, juurde, kõrval, kohal* mõistmist ja kasutamist. Sobivad korralduste täitmine, verifitseerimisülesanded (*Kas poiss seisab maja kõrval või ees?* Laps vaatab pilti ja vastab.). Küsimustele vastamine kohasuhet väljendava lause või sõnaühendiga.
- Sõnajärje harjutamiseks sobivad korrigeerimisülesanded (nt *Kuula, kas ma räägin õigesti! Ütle sina õigesti! Söök kutsu* (õge: Kutsu sööb). *Autoga issi sõidab* (õige: Issi sõidab autoga).).
- Mälumahu arendamiseks sobib lausete järelekorrdamine, lisades lausesse uusi laiendeid (nt *Isa sõidab. Isa sõidab autoga. Isa sõidab punase autoga. Isa sõidab punase autoga tööle* jne). Selline töövõtte sobib uue lausekonstruktsiooni omandamise algetapil ja on ühtlasi kujundatava lausemalli näidiseks.

TEKST

- Laps kommenteerib enda ja kaaslaste sooritatud tegevust (räägib, mida tehti) 2-3 lausungiga.
- Räägib 2-3 lausega mõnest hiljuti kogetud emotsionaalsest kogemusest.
- Räägib 2-3 lausega meeldivast mänguasjast (*mis see on, kust see asi saadud on, miks see meeldib*).
- Jutustab pildiseeria järgi, öeldes iga pildi kohta ühe lausungi.
- Loeb peast või kordab järele 2-3-realist luuletust või liisusalmi.

SUHTLEMINE

- Laps algatab ise aktiivselt suhtlust, osaleb dialoogides, sh oskab muuta teemat ning lõpetada vestlust, kordab või parandab/täpsustab ütlust, kui teised seda ei mõistnud.
- Suhtleb meelsasti ja aktiivselt eakaaslastega koostegevuses.
- Küsib täiskasvanult palju küsimusi teda ümbritsevate asjade kohta.
- Annab vestluses edasi asjasse puutuva info.

Arendamine

- Arendada oskust rääkida dialoogis olnust/möödunust.
- Pöörata tähelepanu ajasuhete väljendamisele (*enne kui, samal ajal kui, varem, pärast*).
- Laps kommenteerib kaaslaste tegevust selle toimumise ajal ja/või pärast sooritamist.
- Varasema ja hetketegevuse võrdlev arutelu (*Mida eile lõunaks sõime, mis on täna lõunaks? Mida õues mängisime, mida nüüd mängime?*).
- Reaalses tegevussituatsioonis või pildil kujutatud probleemsituatsiooni lahendamine, oma kogemuse edasiandmine sõbrale, nooremale kaaslastele, nukule (Nt: Tass kukkus maha, läks

katki ja põrand sai märjaks. *Räägi sõbrale, mida teha!; Sina oskad memoriini mängida. Räägi sõbrale ka, kuidas seda mängida!; Pipi tahab lauda katta, aga ei oska. Õpeta teda!*).

- Reaalse eseme või pildil kujutatud eseme lihtne kirjeldus abistavate küsimuste või näidiskirjelduse abil.
- Seeriasse kuuluvate piltide järjestamine ja seeria järgi jutustamine suunavate küsimuste abil. NB! Et areneks jutustamisoskus/monoloogiloom, on soovitatav pärast esmakordset küsimuste abil pildil kujutatu taastamist lasta lapsel veel kord esitada tervikjutustus. Selleks aga tuleb luua motiiv (milleks laps peaks seda uuesti tegema): nt *Vaata, üks meie sõber – siilipoiss – magas magusasti kastis. Ta ei kuulnud sinu toredat juttu. Räägi, palun, temale uuesti jutuke!* vms.
- Korduvalt kuuldud lastejutu/muinasjutu põhisisu edasiandmine täiskasvanu küsimuste, piltide ja aplikatsioonide toel.
- Jutustus tegevuspildi järgi täiskasvanu näidisjutu või suunavate küsimuste abil: et pilt kujutab vaid ühte hetke, on oluline võimaliku eelneva sündmuse tuletamine ja kujutatud tegevusele järgneva kirjeldamine. Nt pilt: *Tüdruk paneb lumememmele porgandit ninaks: Mida tüdruk enne tegi? Missugust lund on vaja lumememme tegemiseks? Kui lumememm sai valmis, mida tüdruk tundis/edasi tegi? Jne.*

LUGEMISE JA KIRJUTAMISE ESMASED OSKUSED/ ETTEVALMISTUS

LUGEMISEKS-KIRJUTAMISEKS

- Laps tunneb täiskasvanu häälimise või rõhutatud hääldamise abil kuulmise teel ära hääliku häälikute reas.
- Tunneb ära ja nimetab üksikuid tähti.
- Matkib lugemist ja kirjutamist, kritseldades kriidi või pliiatsiga.

Arendamine

- Vältida mehhaanilist tähtede õpetamist! Tähtede õppimine tuleb siduda häälikanalüüsi ja sõnade lugemisega.
- Õpetades tuleb nimetada tähele vastav häälik ja leida häälikule vastav täht. Õpetada selgeks õiged tähenimed (*m=m*, mitte *emm*; *k=k*, mitte *kaa*).
- **Foneemikuulmist ja häälikanalüüsioskuse** omandamiseks valmistab ette häälikute rea kordamine (*a-i-o*; *a-l-o-m* jne).
- **Mälu ja foneemikuulmist** treenib sõnarea järelekordamine (3-4 tähenduselt seostamata sõna reas).
- **Nägemismälu ja -taju arendamiseks** võib harjutada täherea meeldejätmist või äratundmist

(*Millised read on ühesugused? Leia samasugune!*), kusjuures tähtede tundmine pole ülesande täitmiseks oluline.

- **Lugemishuvi, häälikanalüüsi ja sünteesi oskuse kujundamiseks** sobivad mitmesugused sõnamõistatusmängud. Näiteks sobib „Võlusõna” - mäng, milles täiskasvanu laulab (iga häälik eri nooditasemel) lapsele sõna (sõna on nähtamatu), laps valib laual olevatest piltidest sõnale vastava pildi. Selline mäng sobib kasutamiseks kogu hilisemal lugema õppimise perioodil. Laulmiselt saab hiljem üle minna häälimisele. Tähelepanu tuleks pöörata sellele, et sõnad peaksid koosnema helilistest (lauldavatest) häälikutest. Ei sobi häälikud: K, P, T, G, B, D, F, H, S, Š, Z, Ž.
- **Sõna algus- ja lõpuhääliku leidmiseks** sobivad ahelmängud (doomino või sõnakett), milles järgmine sõna algab eelneva sõna viimase häälikuga.
- Piltide rühmitamine neil kujutatud sõnade algushäälikute järgi (nt „*Häälikurongi*” täitmine: *O-vagunisse lähevad ..., S-vagunisse lähevad...*).
- Kui laps tunneb ükskuid tähti, tuleb teda suunata oma teadmist kasutama iseseisvas töös raamatutega: tuttavate tähtede leidmine pealkirjades, tegelaste nimedes jne.

Koostanud: Liisa Vels, logopeedia II kursuse magistrant

Kasutatud materjalid:

M. Hallap, M. Padrik. 2008. *Lapse kõne arendamine*. Tartu Ülikooli Kirjastus

TÜ õppekava arenduskeskus. 2006. *Valdkond: KEEL JA KÕNE*